

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-40>

УДК 339.982

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТІНІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

TERMINOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF SHADOWIZATION OF THE WORLD ECONOMY

Саврасов Максим Віталійович

аспірант,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3429-5906>**Savrasov Maksym**

Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman

У статті досліджено сутність понять тіньова економіка, тінізація світової економіки. Проведено компаративний аналіз наукових праць щодо трактування тіньової економіки. Уточнено критерії структурування тіньової економіки. Визначено термінологічні розбіжності та дискусійні положення в наявному структуруванні тіньової економіки. Спростовано доцільність таких критеріїв віднесення господарської діяльності до тіньової, як ієрархічність, наявність ресурсів, порушення закону. Запропоновано власне трактування поняття «тінізація світової економіки», що розуміється як рівень розповсюдження явищ притаманних «тіньовій економіці» в глобальній економічній системі, що за своєю суттю означає диференціацію форм, масштабів проявів та інструментів реалізації тіньової економічної діяльності на рівні суб'єктів міжнародних економічних відносин та зв'язків між ними, галузевих міжнародних ринків.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація, світова економіка, структурування тіньової економіки, компаративний аналіз.

The article examines the essence of the concepts of the shadow economy, the shadow economy of the world economy. A comparative analysis of the scientific works of experts and international organizations regarding the interpretation of the shadow economy was carried out. The problems of the lack of consensus regarding the criteria for classifying economic activity as a shadow, as well as the application of the terminological apparatus to this phenomenon and its structural components, are identified. In scientific works, the following main criteria for classification as a shadow economy are distinguished: activity that creates added value and its market pricing (B. Wyznikiewicz); violation of the law; absence or inadequacy compared to the official economy in relation to the enterprise or workplaces or activities (F. Schneider and others); the level of accounting of economic transactions and legality (violation of legislation) European system of accounts, etc.); coverage by official agreements (R. Dell'Anno). Scientific approaches to the structuring of the shadow economy are grouped, which generally consist of the following: 1) lack of structuring; 2) allocation of two segments (legal and illegal), 3) allocation of three segments (legal, illegal, criminal); 4) allocation of four segments (domestic, informal (legal), underground (illegal), criminal). Debatable provisions are highlighted, in particular, the expediency of such signs of classifying economic activity as shady, such as hierarchy, availability of resources, and violation of legislation, is refuted. Based on the systematization of the terminological apparatus regarding the structuring (segmentation) of the shadow economy, terminological discrepancies were found. The application of the same terms to fundamentally different components of the shadow economy is singled out, which introduces confusion into the conceptual apparatus of the study of shadowing processes. The correct interpretation of the concept of "shadowization of the world economy" is proposed. The "shadowization of the world economy" refers to the level of spread of the phenomena inherent in the definition of the "shadow economy" in the global economic system, which in its essence means the differentiation of forms, scales of manifestations and tools for the implementation of shadow economic activity at the level of subjects of international economic relations and connections between them, sectoral international markets.

Key words: shadow economy, shadowization, world economy, structuring of the shadow economy, comparative analysis.

Постановка проблеми. Дослідження світової економіки в якісних та кількісних вимірах має враховувати її приховану (офіційно не враховану) частину, яка в окремих економічних системах може мати величезні масштаби і визначати мейнстрім суспільних процесів, а в інших – мати зовсім невагому частку. Мова йде про, так звану, «тіньову економіку» (далі – ТЕ). У цілому позаоблікова економічна діяльність відіграє суттєву роль у світовій економіці, впливає на міжнародні потоки капіталу, товарів та послуг, праці, технологій, тому її дослідження має вагоме значення і актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки явище позаоблікової економічної діяльності відоме з давніх часів, то й широко представлено в працях науковців, експертів, державних діячів. Відзначимо роботи таких сучасних науковців, як С. Баранов, Р. Бхаттачарья, З. Варналій, Б. Вижнікевич, О.Е. Гарсія-Болівар, Д.Х. Енсте, М. Кастельс, Г. Костьов'ят, С. Корецька; Н. Краус, Н. Лоайза, Дж.Л. Лосбі, І. Мазур, П. Парнікоза, А. Портес, Дж. Роман, К. Сеніел, П. Сміт, Г. Фаррелл, Е. Фейге, М.Х. Флемінг, К. Швабій, Т. Шепель, Ф. Шнайдер та ін. Зокрема, Б. Вижнікевич наголошує на відсутності «універсального визначення ТЕ» та фіктивності міждисциплінарної дискусії з цього приводу [17, с. 64], подібну думку виголошують більшість авторів. Не можемо погодитися, щодо твердження про однаковість наукових підходів щодо структурування тіньової економіки, про що зазначає Н. Краус [21, с. 131].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на вагомий доробок щодо теоретико-методологічних засад, наразі існує проблема відсутності консенсусу щодо критеріїв віднесення господарської діяльності до тіньової, а також застосування термінологічного апарату до цього явища та його структурних компонентів.

Формулювання цілей статті. Основним завданням статті є трактування тінізації світової економіки на основі компаративного аналізу основних наукових підходів та концепцій щодо дефініцій та сутності тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «тінізація» економіки відображає процес розповсюдження явищ притаманних дефініції «тіньова економіка» в економічних системах різного ієрархічного рівня, у тому числі на рівні світової економіки. В англомовному середовищі трактування ТЕ визначають різні назви, зокрема, Г. Фаррелл, Дж. Роман, М.Х. Флемінг за критерієм поза-

державного обліку виділяють такі: «тіньова, неформальна, прихована, чорна, підпільна, сіра, таємна, незаконна і паралельна» [6, с. 387]. В Європейській системі рахунків (ЄСР) ТЕ включена до розрахунку ВВП, із застосуванням терміну «непостережувана економіка» (англ. unobserved economy) [5]. Б. Вижнікевич називає ТЕ «нерегулярною економікою» [17, с. 64].

Окремі науковці пропонують трактування, які містять позиції, притаманні будь-яким економічним відносинам (стійкість зв'язків із зовнішнім середовищем та наявність різних ресурсів здійснення господарської діяльності) та роблять висновок щодо порушення законодавства як основного індикатора тінізації (див., наприклад, [26, с. 23]). Разом з тим, інші вітчизняні науковці, наприклад, Н. Краус та К. Швабій, зазначають про ідентичність чинників «тіньової» та «офіційної» економічної діяльності, але мають розбіжності щодо автономності та специфічності чи універсальності законів їх функціонування [21, с. 11; 25]. Оскільки «ресурси» належать до чинників економічної діяльності, вбачаємо, що факт наявності ресурсів (що стверджують Т. Шепель, Г. Костьов'ят [26, с. 23]) не може бути ідентифікатором тіньової економіки.

З. Варналій розглядає тіньову економіку в контексті економічної безпеки держави [19]. Н. Краус не обмежує трактування тіньової економіки економічною сферою, наголошуючи на соціальному аспекті тінізації [21, с. 98]. Авторка розглядає тіньовий ринок праці в якості джерела тіньової економіки [21, с. 99]. Акцент на тіньовий ринок праці зроблено в публікаціях відомого дослідника ТЕ Ф. Шнайдера, який разом з іншими дослідниками розглядає ТЕ з точки зору «відсутності порівняно з офіційною економікою» стосовно підприємства, праці та діяльності (див., наприклад, [14]).

Вбачається дискусійним виділення Т. Шепель, Г. Костьов'ят «ієрархічності» серед властивостей тіньової економіки [26, с. 23], оскільки є види «незаконної» діяльності, яка відбувається на одному рівні і не має ієрархічних зв'язків (дані автори вбачають, «незаконність» ознакою тіньової економіки). На нашу думку, не варто обмежувати сутнісну характеристику поняття «тіньова економіка» ознакою «незаконності», «нелегальності» господарської діяльності, такий підхід притаманний не лише українським [26, с. 23], але й деяким зарубіжним авторам. Разом з тим, найавторитетніші західні та українські дослідники виділяють в складі тіньової економіки діяльність,

яка не приховується, але й не обліковується (наприклад, виробництво в домашніх господарствах, допомога сусідам тощо) [16; 19; 20; 21, с. 131]. Так, М.Х. Флемінг, Дж. Роман та Г. Фаррелл зазначають, що неврахована діяльність може бути просто нерегульованою, але не незаконною [6, с. 387].

Б. Вижнікевич пропонує «застосувати визначення і термінологію, що використовуються в офіційній міжнародній економічній статистиці, в рамках національних рахунків» [17, с. 64]. М.Х. Флемінг, Дж. Роман та Г. Фаррелл стверджують, що нема консенсусу щодо трактування та структурування ТЕ та визначають наявність двох основних підходів: дефініційного (термінологічного) (представники: Ф. Шнайдер і Д.Х. Енсте, К. Сеніел і Р. Бхаттачарья, П. Сміт та ін.) та поведінкового (представники: Н. Лоайза, Е. Фейге, А. Портес, М. Кастельс і Л.А. Бентон) [6, с. 389]. В дефініційному (термінологічному) (підході) основна увага приділена описовості основних характеристик ТЕ, тоді як поведінковий (підхід) визначає пояснення зміни поведінки внаслідок інституційних обмежень в правовому і соціальному середовищі з відповідними характеристиками економічної діяльності, [6, с. 389]. Обидва підходи знайшли відображення в методичі ЄСР, згідно якої в межах тіньової економіки виокремлюють три складові за рівнем обліковуваності господарських операцій та порушення закону:

1) не обліковувана легальна діяльність, включаючи самозайнятість (присадибне господарство, допомога по господарству сусідам та родичам, несистематичні приватні перевезення, самостійно виконані ремонтні роботи та будівництво, найдрібніша стихійна торгівля);

2) частково обліковувана діяльність, яка за своєю суттю є законною, але «здійснюється поза межами правового поля» П.Парнікоза [23, с. 5–6];

3) заборонена діяльність, здійснювана сторонами угоди на добровільній прибутковій основі (контрабанда, торгівля зброєю, людьми, заборонені види торгівлі наркотиками, сексуальними послугами, зброєю та ін.).

Має місце застосування одних термінів до різних складових тіньової економіки, що вносить плутанину в понятійний апарат дослідження процесів тінізації. Так, термін «прихована» С. Баранов та П. Парнікоза застосовують до складової, яка є за суттю легальна але не обліковувана, а інші автори – до кримінальної складової тіньової економіки (Н. Краус, І. Мазур та С. Корецька). Також від-

різняється застосування терміну «підпільна». С. Баранов, Т. Приступа, М. Чайковська застосовують його як синонім «кримінальна» до забороненої складової. У той час як Н. Краус, І. Мазур та С. Корецька застосовують його до легальної але не обліковуваної складової тіньової економіки. Цей підхід в наукових працях дещо змінюється, окремі автори воліють до виокремлення двох складових: незаконної (нелегальної, забороненої, кримінальної) діяльності та законної (легальної, дозволеної, але з тих чи інших причин необлікованої) (див., наприклад, М. Кіані, А. Ахмед, К. Заман [9]. С. Баранов [18, с. 50, 51]. Інші вчені виокремлюють чотири складові: кримінальний, нерегульований (нерегулярний, підпільний), побутовий та неформальний сектори [6, с. 390; 14].

Згідно з цим підходом, коли тіньова економіка поділяється на законну і незаконну, виокремлюють «вузьке» та «широке» значення ТЕ (див. М. Кіані, А. Ахмед, К. Заман [9]). Зокрема, до ТЕ у «вузькому» сенсі відносять всі легальні господарські операції, а у «широкому» всі, ті які виключені з ВВП незалежно від мотивації, способу організації, легальності, обліковуваності. При цьому С. Байада виключає з трактування ТЕ злочинну економічну діяльність [2]. А інші автори (Г. Манолас та ін.) не розглядають самозайнятість та присадибне господарство в якості ТЕ. Вони називають ТЕ в широкому сенсі «підпільною», але структурують та відносять до неї «всю продукцію, яка залишається незадекларованою і тому є «прихованою» від оподаткування, головним чином від податку на прибуток та ПДВ»... у тому числі незаконну діяльність, таку як проституція, торгівля наркотиками і так далі [11].

Також деякі науковці свідомо не виокремлюють структурних компонентів тіньової економіки, а узагальнюють в єдине поняття за конкретним критерієм (який може відрізнитись у різних авторів) і мати різну загальну назву. Наприклад, М. Басчетта, Е. Ернст, Й. Бустаменте [1] визначає «неформальну економіку», як таку, що включає всі види оплаченої, але необлікованої праці (з будь-яких причин) та всі види неоплаченої праці, яка виробляє підприємству дохід. Р. Делл'Анно [4] також виділяє «неформальну економіку» і відносить до неї всю економічну діяльність, яка не охоплена формальними домовленостями.

Б. Вижнікевич пропонує підхід до ідентифікації ТЕ для економістів обмежити діяльністю, яка створює як додану вартість, так і її

ринкове ціноутворення [17, с. 64]. За цим підходом легальна не обліковувана діяльність (така як домашнє виробництво для власного використання) не має бути включена до розрахунку ТЕ оскільки не створює ринкового ціноутворення та господарських транзакцій [17, с. 68]. Також виключаються хабарництво та відмивання грошей, оскільки вони не створюють доданої вартості [17, с. 69].

Розбіжності у фундаментальних засадах понятійного апарату призводять до різних кількісних оцінок ТЕ.

Висновки. Як бачимо із проведеного компаративного аналізу наразі відсутній консенсус серед науковців, експертів та міжнародних організації щодо трактування та методики вимірювання ТЕ, не дивлячись на актуальність даної проблематики та її важливе значення для прийняття економічних та регуляторних рішень на національному та наднаціональному рівнях.

Визначено проблеми відсутності консенсусу щодо критеріїв віднесення економічної діяльності до тіньової, а також застосування термінологічного апарату до цього явища та його структурних складових. У наукових працях виділяють такі основні критерії віднесення до тіньової економіки: діяльність, яка створює додану вартість, та її ринкове ціноутворення (Б. Визнікевич); порушення

закону; відсутність або неадекватність порівняно з офіційною економікою щодо підприємства або робочих місць чи діяльності (Ф. Шнайдер та інші); рівень обліку господарських операцій та законність (порушення законодавства) Європейська система рахунків тощо); охоплення офіційними угодами (Р. Делл'Анно). Згруповано наукові підходи до структурування тіньової економіки, які в загальному вигляді полягають у наступному: 1) відсутність структуризації; 2) виділення двох сегментів (легальний і нелегальний); 3) виділення трьох сегментів (легальний, нелегальний, кримінальний); 4) виділення чотирьох сегментів (побутовий, неформальний (легальний), підпільний (нелегальний), кримінальний)). Висвітлюються дискусійні положення, зокрема, спростовується доцільність таких ознак віднесення господарської діяльності до тіньової, як ієрархічність, доступність ресурсів, порушення законодавства.

«Тінізація світової економіки» розуміється як рівень розповсюдження явищ, притаманних дефініції «тіньова економіка» в глобальній економічній системі, що за своєю суттю означає диференціацію форм, масштабів проявів та інструментів реалізації тіньової економічної діяльності на рівні суб'єктів міжнародних економічних відносин та зв'язків між ними, галузевих міжнародних ринків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bacchetta M., Ernst E., Bustamente J. Globalization & informal jobs in developing countries, W.T.O., & I.L.O., Geneva, 2009. 182 p.
2. Bajada C. How reliable are the estimates of the Underground Economy? *Economics Bulletin*. 2007. Vol. 3 (14). P. 1–11.
3. Calzaroni M., Ronconi S. Issues and activities to ensure the coverage of the non-observed economy in national accounts: implications for national statistical offices. In Conference of European Statisticians. 1999. P. 14–16.
4. Dell'Anno R. Institutions and Human Development in the Latin American Informal Economy. *Constitutional of Political Economy*. 2010. Vol. 21 (3). P. 207–230.
5. Eurostat. European System of Accounts ESA 2010. Luxembourg : European Commission, 2013. 652 p.
6. Farrell G., Roman J., Fleming M. H. The shadow economy. *Journal of International Affairs*. 2000. Vol. 53(2). P. 387–409.
7. Feige E.L. Revisited Estimates of the Underground Economy: Implications of U.S. Currency Held Abroad, MPRA. 1997. Paper No. 13805.
8. Garcia-Bolivar O.E. Informal Economy: Is it a problem, a solution or both? The perspective of the informal business. *Law & Economics Papers, Northwestern University School of Law*. 2006.
9. Kiani M., Ahmed A., Zaman K. Combining qualitative & quantitative approaches for measuring underground economy of Pakistan. *Quality & Quantity*. 2015. Vol. 49 (1). P. 295–317.
10. Losby J.L., Else J.F., Kingslow M.E., Edgcomb E.L., Malm E.T., & Kao V. Informal Economy Literature Review. *ISED Consulting & Research*. The Aspen Institute, U.S.A, 2002. 55 p.
11. Manolas G., Rontos K., Sfakianakis G., Vavouras I. The determinants of the shadow economy: The case of Greece. *International Journal of Criminology & Sociological Theory*. 2013. Vol. 6 (1). P. 1036–1047.
12. Marinov A. Hidden economy in the rural regions of Bulgaria. *International Review on Public & Nonprofit Marketing*. 2008. Vol. 5 (1). P. 71–80.

13. Renooy P., et. al. Undeclared Work in an enlarged Union. An Analysis of Undeclared Work: An in – depth – study of specific items, Final Report, Directorate-General for Employment & Social Affairs, European Commission. 2004.
14. Schneider M.F., Enste D. Hiding in the shadows: the growth of the underground economy. International Monetary Fund. 2002. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Economic-Issues/Issues/2016/12/30/Hiding-in-the-Shadows-The-Growth-of-the-Underground-Economy-15521> (дата звернення: 10.06.2023).
15. Williams C.C., Nadin S. Tackling the undeclared economy in the European construction industry. *Policy Studies*. 2012. Vol. 33 (3). P. 193–214.
16. Williams C.C., Schneider F. Measuring the Global Shadow Economy: the prevalence of informal work and labour. Cheltenham, UK, Edward Elgar Publicity Company, 2016. 256 p.
17. Wyznikiewicz B. Do we measure shadow economy correctly? *Wiadomosci Statystyczne. The Polish Statistician*. 2019. Vol. 64. 3. P. 63–73.
18. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. Вип. 3. С. 47–55.
19. Варналій З.С. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. С. 419, 435–436.
20. Корецька С.О. Тіньова економіка: наслідки та методи подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 20. С. 16.
21. Краус Н.М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2014. 148 с.
22. Мазур І.І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук : спец. 08.00.01 Економічна теорія та історія економічної думки. Київ, 2007. С. 6.
23. Парнікоза П.В. Фіскальні імперативи детінізації економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук : спец. 08.00.08 Гроші, фінанси і кредит. Тернопіль, 2019. 20 с.
24. Приступа В., Чайковська М.А. Тіньова економіка та її вплив на соціально-економічний розвиток України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. С. 56–61.
25. Швабій К.І. Дослідження структури тіньового сектору економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. Вип. 3(105). С. 116.
26. Шепель Т.В., Костьов'ят Г.І. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України: методи вимірювання та оцінка масштабів. *Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал*. 2021. Вип. 5–6. С.22–30.

REFERENCES:

1. Bacchetta, M., Ernst E., & Bustamente, J. (2009) *Globalization & informal jobs in developing countries*, W.T.O., & I.L.O., Geneva.
2. Bajada, C. (2007) How reliable are the estimates of the Underground Economy? *Economics Bulletin*, 3 (14), 1–11.
3. Calzaroni, M., & Ronconi, S. (1999) Issues & Activities to Ensure the Coverage of the Non-Observed Economy in National Accounts: Implications for National Statistical Offices. 47th Plenary Session. *Conference of European Statisticians*, 14-16 June 1999, Neuchatel.
4. Dell'Anno, R. (2010) Institutions and Human Development in the Latin American Informal. *Economy Constitutional of Political Economy*, vol. 21 (3), 207–230.
5. Eurostat (2013) *European System of Accounts ESA 2010*. Luxembourg: European Commission.
6. Farrell, G., Roman, J., & Fleming, M.H. (2000) The shadow economy. *Journal of International Affairs*, vol. 53(2), 387–409.
7. Feige E.L. (1997) *Revisited Estimates of the Underground Economy: Implications of U.S. Currency Held Abroad*, MPRA, paper No. 13805.
8. Garcia-Bolivar, O.E. (2006) Informal Economy: Is it a problem, a solution or both? The perspective of the informal business. *Law & Economics Papers*, Northwestern University School of Law, 26 p.
9. Kiani, M., Ahmed, A., & Zaman, K. (2015) Combining qualitative & quantitative approaches for measuring underground economy of Pakistan. *Quality & Quantity*, vol. 49 (1), 295–317.
10. Losby, J. L., Else, J. F., Kingslow, M. E., Edgcomb, E. L., Malm, E. T., & Kao, V. (2002) Informal economy literature review. *ISED Consulting and Research*, 1, 55.
11. Manolas, G., Rontos, K., Sfakianakis, G., & Vavouras, I. (2013) The determinants of the shadow economy: The case of Greece. *International Journal of Criminology & Sociological Theory*, vol. 6 (1), 1036–1047.
12. Marinov, A. (2008) Hidden economy in the rural regions of Bulgaria. *International Review on Public & Nonprofit Marketing*, vol. 5 (1), 71–80.

13. Renooy, P., Ivarsson, S., Van der Wusten–Gritsai, O., & Meijer, R. (2004) Undeclared Work in an enlarged Union. An Analysis of Undeclared Work: An in – depth – study of specific items, Final Report, Directorate-General for Employment & Social Affairs, European Commission.
14. Schneider, M. F., & Enste, D. (2002). *Hiding in the shadows: the growth of the underground economy*. International Monetary Fund.
15. Williams, C.C., & Nadin, S. (2012) Tackling the undeclared economy in the European construction industry. *Policy Studies*, vol. 33 (3), 193–214.
16. Williams, C.C., & Windebank, J. (1998) *Informal Economy in the Advanced Economies. Implications for Work & Welfare*. Routledge, London & New York.
17. Williams, C.C., & Schneider, F. (2016) *Measuring the Global Shadow Economy: the prevalence of informal work and labour*. Edward Elgar Publicity Company, Cheltenham, UK, 256 p.
18. Wyznikiewicz, B. (2019) Do we measure shadow economy correctly? *Wiadomosci Statystyczne. The Polish Statistician*, vol. 64, 3, 63–73.
19. Baranov, S.O. (2015) Tinova ekonomika: sutnist, prychny, sotsialno-ekonomichni naslidky ta shliakhy podolannia v Ukraini [Shadow economy: essence, causes, socio-economic consequences and ways to overcome it in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 3, 47–55.
20. Varnalii, Z.S. (2009). *Ekonomichna bezpeka: navch. posib*. [Economic security: coursebook]. In Z.S. Varnalii (ed.). Kyiv: Znannia.
21. Koretska, S.O. (2011) "Tinova" ekonomika: naslidky ta metody podolannia" ["Shadow" economy: consequences and methods of overcoming] *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 20, 16. (in Ukrainian)
22. Kraus, N.M. (2014) *Determinanty tinovoi ekonomiky v innovatsiinykh umovakh hospodariuvannia* [Determinants of the shadow economy in innovative economic conditions]: monohrafiia. Poltava: Dyvosvit.
23. Mazur, I.I. (2007) *Detinizatsiia ekonomiky v transformatsiinykh suspilstvakh* [Detinization of the economy in transformational societies]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. (in Ukrainian)
24. Parnikoza, P.V. (2019) *Fiskalni imperatyvy detinizatsii ekonomiky Ukrainy* [Fiscal imperatives of detinization of the economy of Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Ternopili. (in Ukrainian)
25. Prystupa, T.V., & Chaikovska, M.A. (2019) Tinova ekonomika ta yii vplyv na sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy [The shadow economy and its influence on the socio-economic development of Ukraine]. *Pryazovskyi ekonomichni visnyk*, 56–61.
26. Shvabii, K.I. (2010) *Doslidzhennia struktury tinovoho sektoru ekonomiky* [Study of the structure of the shadow sector of the economy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3 (105), 116. (in Ukrainian)
27. Shepel, T.V., & Kostoviat, H.I. (2021) Tinova ekonomika yak zahroza ekonomichnii bezpetsi Ukrainy: metody vymiriuvannia ta otsinka masshtabiv [The shadow economy as a threat to the economic security of Ukraine: methods of measurement and scale assessment]. *Innovatsiina ekonomika. Naukovo-vyrobnychiy zhurnal*, 5–6, 22–30. (in Ukrainian)